

- **שם המחקר :** הורות עם מוגבלות בראי המשפט הישראלי: ניתוח עומק של פסיקה בנושא הורים עם מוגבלויות בישראל
- **שנה :** 2025
- **סוג מחקר :** מחקר
- **מס' קטלוגי :** 890-720-2023
- **שמות החוקרים:** ד"ר מיכל סגל, פרופ' איילת גור
- **רשות המחקר:** המכללה האקדמית תל חי

תקציר מנהלים

מחקר זה נערך בסיוע מענק מקרן שלם.

רקע על המחקר ומטרותיו

בשנת 2012 אישרה ישראל את האמנה הבינלאומית בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות המחייבת במסגרת סעיף 23 שמירה על זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות לחיי משפחה והורות וביטול האפליה נגדם בתחומים אלה. האמנה מייצגת דרישה לשינוי באופן ההתייחסות למוגבלות, ממעבר מגישות רפואיות לגישות חברתיות המדגישות זכויות אדם. המודל הרפואי מתייחס למוגבלות כמאפיין אישי הנובע ממחלה או ליקוי, תוך התמקדות ב"תיקון" האדם להתאמה לנורמות חברתיות. לעומתו, המודל החברתי רואה במוגבלות תוצאה של מחסומים סביבתיים וחברתיים, המחייבת הסרת חסמים והנגשת הסביבה.

בישראל קיימת חקיקה תומכת, החל מחוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, תשנ"ח- 1998 ועד חוק שירותי רווחה לאנשים עם מוגבלות תשפ"ב-2022. עם זאת, למרות ההכרה העקרונית בזכות להורות, הבחינה המעמיקה של יישומה בפועל חושפת פערים משמעותיים בין ההצהרות לפרקטיקה. המחקר הבינלאומי מראה כי הורים עם מוגבלויות חווים בשכיחות גבוהה ובלתי פרופורציונלית שלילת זכויות הורות או העברת ילדיהם לאימוץ. בישראל, על פי דוח צללים של הפורום האזרחי (2023), בתי המשפט אינם מודעים דיים לזכות זו ואינם מיישמים אותה בפועל.

המחקר התמקד בבחינת אופן התמודדותה של מערכת המשפט בישראל עם סוגיית ההורות של אנשים עם מוגבלויות. לבתי המשפט יש תפקיד מרכזי בעיצוב מדיניות בפועל ובפרשנות זכויות אלו במסגרת ההליכים המשפטיים. לכן, שאלת המחקר המרכזית הייתה: מהם החסמים והאתגרים העיקריים שעולים מניתוח פסיקת בתי המשפט בישראל בנוגע למימוש זכויות ההורות של הורים עם מוגבלויות?

שיטת המחקר

המחקר התבסס על ניתוח איכותני עמוק של 78 פסקי דין שנאספו באופן שיטתי ממאגר "נבו" המשפטי בין השנים 1978-2023. הקריטריונים לכלילת פסקי דין במחקר היו: ערכאות שיפוט מוכרות (בית משפט השלום, בית המשפט לענייני משפחה, בית הדין הרבני, בית המשפט המחוזי ובית המשפט העליון), מעורבות ספציפית של הורים עם מוגבלות, ובחינת כשירותם ההורית. השיטה הייתה ניתוח נושאי (Content Analysis) של קטעי טקסט המשקפים את ההשקפות, הידע והאמונות של השופטים. הניתוח כלל ארבעה שלבים: קריאה מעמיקה

וזיהוי יחידות משמעות, קידוד פתוח ליצירת תמות, ניתוח ממפה להשוואה בין התמות, וניתוח ממוקד לגיבוש תמות מרכזיות.

המחקר כלל פסקי דין מכל התקופות החשובות: 26.9% מההחלטות ניתנו לפני חקיקת חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות (1998), 17.9% בין 1999-2012, ו-55.1% לאחר אישור האמנה הבינלאומית ב-2012. מרבית התיקים נדונו בבית המשפט העליון (41%) ובבית המשפט לענייני משפחה (38.5%). מוגבלות נפשית הייתה השכיחה ביותר (40% מההורים), ואחריה מוגבלות שכלית (20.8%). רק במקרה אחד השתתפה עמותה כידידת בית המשפט, ובכ-72.2% מהמקרים הייתה מעורבות של משפחה מורחבת.

ממצאים עיקריים

השופטים מדגישים באופן עקבי את הצורך להתייחס להליכים משפטיים העוסקים בהוצאת קטינים ממשמורת הורים עם מוגבלות בכובד ראש וברגישות מיוחדת. הם מבססים את גישתם על הנחת היסוד שהמקום הטבעי של כל ילד הוא בחיק משפחתו הביולוגית, תוך הבעת חשש מהקלת ראש בנושא ואזהרה מפני פגיעה בזכות ההורים הביולוגיים לגדל את ילדיהם. עם זאת, נמצא מתח משמעותי בין שיח ההכרה בזכויות לתוצאות הסופיות של ההחלטות השיפוטיות, המעיד על פער בין הכרה עקרונית למימוש מעשי.

בתי המשפט מפעילים שלושה קריטריונים מרכזיים להערכת מסוגלות הורית. ראשית, מבחן אובייקטיבי המבחין בין רצון סובייקטיבי של ההורה לבין יכולתו הממשית לתפקד כהורה, כאשר נקבע בבירור שכוונות טובות אינן מספיקות ללא כישורים אובייקטיביים. שנית, מבחן העצמאות התפקודית הבוחן את יכולת ההורה לנהל חיים עצמאיים כאינדיקציה למסוגלות הורית, כאשר אי-יכולת לדאוג לעצמם נתפסת כעדות לחוסר מסוגלות לדאוג לילדיהם. שלישית, התייחסות למסוגלות ההורית כמצב דינמי העשוי להשתנות בעתיד בעזרת תמיכות מתאימות, כאשר בתי המשפט מעריכים את סיכויי השיפור העתידיים במסוגלות ההורית כחלק מהחלטתם.

בתי המשפט מתייחסים למערכות התמיכה של הורים עם מוגבלויות כשיקול מהותי בהחלטותיהם. הם בוחנים שני סוגי תמיכה עיקריים: תמיכה משפחתית, שכוללת בחינת קיומה והיקפה של תמיכה מהמשפחה המורחבת במיוחד מסבים וסבתות, ותמיכה מקצועית המתמקדת בהערכת יכולת מערכות הרווחה לפקח ולתמוך בהורים עם מוגבלות. ברוב המקרים נקבע שהתמיכות הקיימות אינן מספקות, אך עם זאת ישנה דרישה עקבית לבחון את כל אפשרויות התמיכה לפני קבלת החלטות משפטיות מכריעות. החוקרות מצאו כי בתי המשפט קובעים שתמיכות צריכות לשפר את המסוגלות ההורית ולא רק לשמש כתחליף לה.

עקרון טובת הקטין מהווה את השיקול העליון המנחה את החלטות בתי המשפט, והוא בא לידי ביטוי בשלושה פרמטרים מרכזיים. ראשית, דגש חד על חשיבות היציבות והרציפות בחיי הילד כעיקרון מכריע, כאשר בתי המשפט מעדיפים מסגרת קבועה התורמת להתפתחות תקינה. שנית, התייחסות לגיל הקטין כשיקול חשוב אך משתנה - לעתים גילו הצעיר מחזק את ההנחה שטובתו להישאר עם ההורה הביולוגי גם כשקיימת מוגבלות הורית, ובמקרים אחרים דווקא פגיעותו בגיל הרך מהווה עילה ליצירת מסגרת יציבה חלופית. שלישית, הסתייגות בולטת מהסדרי אימוץ פתוח במקרים של הורים עם מוגבלויות, גם כשקיימת מוטיבציה לשימור הקשר, כאשר ההצדקה לכך מבוססת על הערכות מקצועיות לגבי יציבותו הרגשית של הקטין.

דין

הממצאים מתיישבים עם המחקר הבינלאומי המצביע על אפליה ברמה המוסדית כלפי הורים עם מוגבלויות. המתח שנמצא בין הכרה עקרונית לתוצאות בפועל מדגים את מה שמגדירים כאפליה ברמה המוסדית, המתאפיינת בכך שלמרות ההכרה הפורמלית והמילולית בזכויות, חסמים מבניים ומערכתיים ממשיכים להגביל

את מימושן בפועל. הקריטריונים להערכת מסוגלות הורית, למרות היותם מובנים משפטית, עלולים להתעלם מהאחריות החברתית והמדינתית לספק תמיכות שיאפשרו מימוש הרצון ההורי.

הממצאים מעלים שאלות מהותיות על התפיסה החברתית של עצמאות וקשרה למסוגלות הורית. במקום להתמקד במגבלות הפרט, יש צורך לבחון את האינטראקציה בין יכולות הפרט, צרכי הילד, ומערכות התמיכה הזמינות. הכשלים במערכות התמיכה שזוהו בפסיקה עולים בקנה אחד עם ממצאי מחקרים בינלאומיים המצביעים על חסרונות במקצועיות ובהכשרה של אנשי מקצוע בתחום הרווחה. הפער בין שירותי התמיכה ההורית הכלליים לשירותי התמיכה במוגבלות מחייב התייחסות ייעודית ושילוב ידע בין התחומים.

סיכום

המחקר מדגיש כי למרות אשרור אמנת האו"ם בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות ב-2012, עדיין קיימים פערים משמעותיים במימוש זכויות ההורות של אנשים עם מוגבלויות בישראל. מערכת המשפט פועלת במסגרת מתח מתמיד בין שלושה עקרונות יסודיים: הזכות הטבעית להורות, מסוגלות הורית, וטובת הקטין. כאשר מדובר בהורים עם מוגבלויות, הופך המתח למשולש מורכב אף יותר, הדורש איזון עדין ופרשנות מחודשת של כל אחד מהעקרונות לאור נסיבות חייהם הייחודיות של ההורים אלה.

הממצאים מצביעים על הצורך בשינוי מהותי בגישה המערכתית - מגישה המתמקדת בחסרונות לגישה המתמקדת בזכויות ובתמיכות. יש צורך בפיתוח קריטריונים מתוחכמים יותר להערכת מסוגלות הורית, הלוקחים בחשבון את הרב-ממדיות של המסוגלות ההורית ואת הפוטנציאל של תמיכות לשפר את התפקוד ההורי. מערכת המשפט נדרשת לקבל החלטות בדבר כשירות הורית במסגרת מערכות הכושר באופן מתמיד לספק תמיכה נאותה, דבר היוצר פרדוקס שבו ההורים עם מוגבלויות עלולים לספוג תוצאות משפטיות קשות לא בשל חוסר ביכולותיהם ההוריות הטבעיות, אלא עקב כשל חברתי במתן מבני התמיכה הדרושים.

המלצות

על בסיס ממצאי המחקר, עולה הצורך בשינוי מערכתי רחב היקף הכולל התאמות במספר רבדים - החל מחיזוק התמיכות להורים ומשפחותיהם, דרך שיפור ההכשרה המקצועית של אנשי מקצוע, ועד לשינויים מבניים במערכת המשפט ובשירותי הרווחה.

תמיכה בהורים ובמשפחות

הרחבת התערבויות תומכות המסייעות להורים עם מוגבלויות צריכה לכלול תמיכה קבוצתית וליווי מקצועי המסייעים להורים לבנות ביטחון ותחושת מסוגלות הורית ולבסס רשת תמיכה חברתית חיונית. יש להקצות משאבים נוספים להרחבת השירותים הקיימים המוגדרים כמצומצמים ובלתי נגישים. בנוסף, נדרש מתן תמיכה ייעודית למשפחה המורחבת, במיוחד לסבים וסבתות המסייעים בגידול הילדים, הכוללת הכשרה וייעוץ כדי שיוכלו לשמש מערכת תמיכה אפקטיבית. יש לעודד מעורבות פעילה של ארגוני זכויות אדם בתיקים המערבים הורים עם מוגבלויות, לרבות ייצוג משפטי ותמיכה בהליכים המשפטיים. כמו-כן, יש לעודד מעורבות פעילה של ארגוני זכויות אדם בתיקים המערבים הורים עם מוגבלויות, לרבות ייצוג משפטי ותמיכה בהליכים המשפטיים, באמצעות עידוד שיתוף פעולה בין עורכי דין המייצגים הורים עם מוגבלויות לבין ארגוני זכויות האדם, בהסכמת ההורה עם המוגבלות, הכולל יצירת פלטפורמות שיתוף ידע ומידע לקידום תיאום פעולות משותף ופיתוח פרוטוקולי עבודה משותפים. שיתוף פעולה זה יכול גם שיתוף במשאבים ובידע מקצועי ופיתוח אסטרטגיות הגנה משפטית מתואמות לקידום זכויות הורים עם מוגבלויות.

הכשרה מקצועית

תמיכה ראויה בהורים עם מוגבלויות דורשת ידע מקצועי המשלב הבנה מעמיקה הן בתחום ההורות והן בתחום המוגבלות. יש צורך בהכשרה משולבת לכל אנשי המקצוע העובדים עם משפחות, המאפשרת פעילות מתוך ראייה מערכתית מותאמת. חשוב לספק פיקוח מקצועי ייעודי לעובדים סוציאליים המתמקד בעבודה עם קהילות עם מוגבלויות. יש לסגור את הפער בין שירותי התמיכה ההורית הכלליים לבין שירותי התמיכה במוגבלות, ולהכשיר אנשי מקצוע בערכי האמנה וזכויות האדם של אנשים עם מוגבלויות.

התאמות במערכת המשפט

יש ליישם עקרונות המשפט הטיפולי במערכת המשפט בתיקים הקשורים להורים עם מוגבלויות, המדגיש מעורבות מוקדמת ובונה של בית המשפט ושאיפה לפתרון מערכתי. המודל ICCAP שהוצע במחקר מספק מסגרת תומכת לשילוב עובדים סוציאליים בתהליכים המשפטיים כמתאמים בין ההורה לבין בית המשפט. יש לאמץ מודל זכויות האדם למוגבלות בקרב שופטים יחד עם מסגרת ICF, המאפשר החלטות שיפוטיות הוגנות ורגישות. נדרשת הכשרת שופטים בנושא מאפיינים והשלכות של סוגי מוגבלויות שונים על הורות, המאפשר הבנה עמוקה של הדינמיקה המורכבת של הורות עם מוגבלות.

שינויים מערכתיים

יש להוסיף פרק ייעודי להורים עם מוגבלויות במדריך נהלי עבודה סוציאלית, מה שיאפשר לעובדים הסוציאליים לפעול על פי עקרונות ברורים ולעגן את שיקול הדעת המקצועי בנהלים כתובים. נדרש פיתוח הנחיות ברורות לעובדים סוציאליים לניווט יעיל בתיקים אלה, והבטחת פיקוח מקצועי מתאים על ידי מומחים בעלי רקע מקצועי בתחום המוגבלות. חיוני ליצור תיאום בין שירותים שונים ליצירת רצף טיפולי משמעותי, הכולל שילוב בין תחומי הידע והטמעת הכשרות מותאמות לקידום צדק ושוויון בשירותים. יישום המלצות אלה עשוי לתרום לקידום מדיניות הולמת יותר ברוח האמנה הבינלאומית, ולהבטיח כי זכויות ההורות של אנשים עם מוגבלויות יקבלו הגנה והכרה מלאה במערכת המשפטית והחברתית בישראל.

- [לפריט המלא](#)
- [למאגר המחקרים של קרן שלם](#)
- [למאגר כלי המחקר של קרן שלם](#)